

MICHEL FOUCAULT

Rob Devos, *Macht en verzet. Het subject in het denken van Michel Foucault*. Kapellen/Kampen, Pelckmans/Klement, 2004, 160 p., ISBN 90 289 3553 3 (België) en 90 77070 605 (Nederland)

J.A.A. Linssen, *Het andere van het heden denken. Filosofie als actualiteitsanalyse bij Michel Foucault*. Nijmegen, 2005, 217 p., ISBN 90 90194 58 4

Michel Foucault, *De woorden en de dingen. Een archeologie van de menswetenschappen*. Amsterdam, Boom, 2006, 470 p., ISBN 90 8506 073 7

Stellen dat Michel Foucault geldt als een van de meest originele denkers van de twintigste eeuw is een open deur intrappen. Hij verdient deze plaats om verschillende redenen. Vanuit zijn studies psychologie en geschiedenis, gecombineerd met een sterk politiek-maatschappelijk engagement wist Foucault als weinig anderen een bijzonder originele blik op de werkelijkheid te werpen. Hierin wist hij op ongewoon radicale wijze de cultuurhistorische constructie en het mentale kader van individu en maatschappij bloot te leggen. In zijn analyse wendt hij zich daarbij nooit af van de centrale thema's die de hedendaagse mens en cultuur beheersen en die betrekking hebben op de relatie tussen het individu en de politiek-maatschappelijke krachten die dat individu gestalten geven, beheersen en vormen.

Integendeel, de bijzondere kwaliteit van Foucaults historische analyses vloeit precies voort uit het inzicht in de hedendaagse gestalte van subject en subjectiviteit en in de werking van maatschappelijke, politieke en wetenschappelijke macht, kennis en waarheid. Met het geconstrueerde en zelfgeconstrueerde subject in het vizier werd Foucault tot een van meest radicaal-historische denkers van deze eeuw, die in de meest fundamentele zin van het woord, elke gedachte, handeling en emotie losmaakte uit het land van de evidentie en losknipte van de loutere gegevenheid. Daarmee rekent hij consequent af met de spontane illusie dat de menselijke realiteit in principe toch ergens a-historisch zou kunnen worden vastgeknoopt aan een empirische stand van zaken die onder de – veelal weinig geëxpliciteerde – these van de ideële 'view from nowhere' de mens zou verbinden met een niet relatieve werkelijkheid.

In dit opzicht hebben veel van Foucaults analyses hun stempel gedrukt op het cultuurhistorische, cultuurfilosofische, politieke en sociologische denken. Om enkele uiteenlopende voorbeelden te noemen. Zijn werk over de waanzin en het gevangeniswezen bepaalt tot op vandaag voor een groot stuk de studie ervan en heeft eigenlijk in hoge mate die studie zelf gecreëerd. Zijn analyse in *Les mots et les choses* van wat nu *L'âge des hiéroglyphes* wordt genoemd is haast gemeengoed geworden – zelfs in overzichtswerken van de literatuur en kunst van de zeventiende eeuw. De analyse van de macht als controlerend en zorgend tegelijk kan nog altijd – en misschien meer en meer – gelden als een bijzonder vruchtbaar kader voor de beschrijving van de politieke revolutie die aanving in de middeleeuwen, zoals Foucault zelf uiteenzette in *Omnes et singulatim. Vers une critique de la raison politique*.

Vervolgens ligt de kracht van Foucault in het gegeven dat zijn aanpak evenwel nooit leidt tot een vorm van historisch determinisme. Integendeel, via een doorgedreven, niets ontziende kritiek onmaskert hij de mechanismen en premissen die verborgen zijn in de cultuur, in het zelfbeeld en in het handelen van individu en maatschappij waardoor een

vorm van vrijheid mogelijk wordt. Deze vrijheid neemt echter nooit de vorm aan van een verworven goed, maar functioneert daarentegen als een continu besef van de menselijke contextualiteit, een besef dat wat gedacht en gedaan wordt constant moet ontgaan worden van zijn schijn van realiteit en evidentie.

Dit streven bepaalt verder door en door Foucaults methodologische inzichten en radicaliteit die op die manier worden gedragen door een fundamentele en heel eigen vorm van cultuurkritiek. Als een vorm van meta-denken dat toelaat elke realiteit, met inbegrip van het denken, de taal en de waarheid, als studieobject te objectiveren en te ontleden, is en blijft Foucaults denken een bijzonder vooraanstaande exponent van en een invloedrijk ankerpunt voor de hedendaagse wijsbegeerte, de cultuurgeschiedenis, alsook voor de hedendaagse literatuurkritiek. Op die manier is Foucault zelf een icoon van een tijd die fundamenteel wordt gekenmerkt door een ongemeen afstand nemen en objectiveren van zichzelf en kan zijn denken daarmee zelf worden gedeconstrueerd en gecontextualiseerd – iets wat Foucault overigens bijzonder apprecieerde.

Zowel Rob Devos' boek als het proefschrift van J. A. A. Linssen sluiten vooral aan bij de bijzonder vruchtbare implicaties van dit radicale meta-denken. Devos' *Macht en verzet*, op zich al een bijzonder toegankelijke en glasheldere inleiding tot het denken van Foucault, werkt doorheen de evolutie van Foucaults denken vanaf het archeologische werk toe naar zijn oppositie tussen het waarheidsspreken van de klassieke *parrèsia* en het moderne waarheidsbegrip. Linssen sluit in zijn 'actualiteitsanalyse' aan bij Foucaults radicaliteit om precies datgene wat vreemd, verdrongen of genegeerd is, het relatieve karakter van wat geldt als waar of als reëel, aan de oppervlakte te brengen.

De analyse van de macht en de relatie tot het subject – en van de vrijheid en de mogelijkheid tot verzet die deze analyse impliceert – is een van de belangrijkste thema's in het werk van Foucault. Dit thema kan daarom een bijzonder geschikt ankerpunt zijn voor een beredeneerde inleiding tot zijn werk en tot de evolutie die zijn denken zelf doormaakt. Een dergelijke, geslaagde inleiding vindt men terug in Rob Devos' *Macht en verzet. Het subject in het denken van Michel Foucault*.

De relatie tussen subject en macht is geen relatie tussen twee tegenover elkaar staande realiteiten, integendeel. Het functioneren van de macht heeft een directe betekenis voor het verschijnen en de constructie van het subject en van subjectiviteit. Aanvankelijk bestaat in Foucaults werk een sterke negatieve relatie tussen het subject en de macht, een relatie die wordt beschreven in termen van uitsluiting, zoals in zijn *Geschiedenis van de waanzin*.

Deze uitsluitingsvisie wordt echter in *Surveiller et punir* verlaten voor een productieve visie van de macht. Het subject wordt niet meer gevormd door macht als uitsluiting, maar actief en positief gevormd door wat Foucault de discipline noemt. Deze omslag, die in het verdere verloop van Foucaults werk zal worden geradicaliseerd en verrijkt, is bijzonder fundamenteel. De weg die de Franse filosoof vanaf *Surveiller et punir* zal inslaan, is namelijk in hoge mate bepalend voor de mogelijkheden die hij later zal zien voor het subject als spreker van de waarheid. Ook dit maakt Devos' invalshoek bijzonder relevant.

De radicalisering van Foucaults denken over het subject groeit sterk doorheen de drie delen van de *Geschiedenis van de seksualiteit*, waarin een subject verschijnt dat niet langer als het ware passief, van buitenaf wordt gevormd door macht en weten, maar dat zichzelf tot subject maakt.

De subjectivering, in de zin van het zichzelf tot subject vormen, verschijnt zelfs als een op zichzelf bestaand mechanisme van subjectconstitutie, naast denken en weten: machtsuitoefening staat niet meer tegenover het subject, maar subjectiviteit is een wezenlijk gegeven binnen de machtsuitoefening zelf. Machtsuitoefening en de vorm waarin subjectiviteit verschijnt zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Dit impliceert ook dat sociaal-politiek verzet tegelijk een verzet is tegen de subjectivering die ermee gepaard gaat. Verzet is direct verbonden met de creatie van nieuwe vormen van subjectiviteit. Door verzet in deze zin van het woord te gebruiken, komt Foucault ertoe om het spreken van de waarheid een bijzondere geladenheid te geven, namelijk door waarheid zoals deze functioneert binnen het huidige machtsfunctioneren te contrasteren met de *parrèsia*, het vrijmoedige spreken van de waarheid, het uitspreken van datgene waarvan men weet dat het waar is en dat verschijnt als een risicovolle plicht. Want het spreken van de waarheid als *parrèsiastes* is gevaarlijk, omdat het per definitie ingaat tegen wat voor de hand ligt, zoals wanneer men tegen een tiran zegt dat zijn bewind onrechtvaardig is, of tegen een vriend dat hij iets verkeerd doet. Degene die onverbloemd de waarheid spreekt heeft veel te verliezen. Precies dit vrijmoedige spreken is een spreken tegen de waarheid die geldt als product van een bestaande machtsvorm en is dus in feite een verzet tegen de macht.

Dit radicale verzet en ondergraven van geldende paradigma's, van de waarheid en de betekenisconstellaties en -constructies die eruit voortvloeien, vormen de centrale achtergrond van Linssens studie, *Het andere van het heden denken. Filosofie als actualiteitsanalyse bij Michel Foucault*. De auteur wil een lans breken voor wat hij actualiteitsanalyse noemt. Hierbij betreft het niet een cultuurkritiek, of een tijdsdiagnostische analyse (TF), maar een variant ervan. In actualiteitsanalyse (AA) komt het er niet zozeer op aan om het heden aan een inwendige kritiek te onderwerpen, als wel om datgene wat het heden niet is, wat 'vreemd', 'vergeten' of 'onderdrukt' is, in die zin het andere van het heden, te expliciteren. Daartoe is actualiteitsanalyse een problematisering van een problematisering (p. 72), dat wil zeggen een problematisering van de actualiteit als uitdrukking van een problematiek, als "een gebeurtenis (of constellatie van) van gebeurtenissen die voorwerp zijn van een gemeenschappelijke belangstelling of bezorgdheid." (p. 4) Deze analyse heeft tot doel om datgene wat evident lijkt of als een waarheid functioneert radicaal te ondergraven, precies door de alternatieven van dat heden te formuleren.

Linssen wil in deze onderneming aansluiten bij het gedachtegoed van Foucault die, al gebruikte hij de term zelf niet, belangrijke aanzetten gaf tot deze actualiteitsanalyse. In dit verband wijst hij bijvoorbeeld op het streven van Foucault om de historische mogelijkhedenvoorwaarden van ons hedendaags denken en handelen te onderzoeken, een streven dat een niet-essentialistisch onderzoek inhoudt waarbij de aandacht vooral gaat naar het evenementiële, het toevallige en het vluchtige.

Linssens actualiteitsanalyse botst echter op dezelfde muur waartegen de evenementiële geschiedenis botst en uiteindelijk voor een stuk ook de 'late Foucault'. Het streven om precies aan het aura van de ontijdelijke empirische stand van zaken te ontnemen wat bijvoorbeeld geldt als waar en reëel, als kennis, als legitieme macht, als normaal of als ziek, kan zelf verworden tot de pretentie om vanuit eenzelfde *view from nowhere* te ontsnappen aan de contextualiteit die zo sterk in het voetlicht geplaatst wordt.

Net zoals het vreemde, het evenementiële, het abnormale en het genegeerde slechts detecteerbaar zijn als een deel van dezelfde context waarbinnen zij fungeren als

anomalieën en, eens gedetecteerd en dus geïnterpreteerd, die context niet doen verdwijnen, maar enkel veranderen in een ruimer geheel, zo bestaat ook het andere van het heden slechts bij de gratie van dat heden, en vormt zij inhoudelijk geen eigen wereld. Er bestaat geen gebeurtenis zonder kader, geen analyse zonder synthese, geen anomalie zonder coherentie, geen singulariteit of eenmaligheid zonder continuïteit, zoals Linssen daarentegen meent te veronderstellen. Het besef van de contextualiteit van de cultuur behoedt ons voor ontijdelijke verabsoluteringen, echter niet alleen ten aanzien van wat kan worden geobjectiveerd en geanalyseerd, maar evenzeer ten aanzien van de inzichten waartoe dit besef ons kan voeren.

* * *

Het meest bekende werk van Foucault, *Les mots et les choses*, is, naast vele andere vertalingen, ook in het Nederlands vertaald: *De woorden en de dingen*. In 1973 verscheen bij Ambo (Baarn) de voor kritiek vatbare vertaling van C.P. Heering-Moorman die in 1982 een herziene druk kreeg. De nieuwe vertaling, uitgegeven bij Boom (Amsterdam) is van de hand van Walter van der Sar die het boek van een heel verzorgd notenapparaat heeft voorzien en die bovendien de bibliografie heeft gecorrigeerd, want Foucault was destijds nogal slordig met zijn referenties. Van Henk Oosterling is een glossarium ingevoegd. Het 'woord vooraf' dat de Franse filosoof voor de eerste Nederlandse vertaling schreef ontbreekt hier. Deze Boom-uitgave is ingebonden, heeft een goed leesbaar lettertype en ligt aardig in de hand.

Dominique BAUER (Leuven)

*

RELIGIE

Herman De Dijn, *Religie in de 21^{ste} eeuw. Kleine handleiding voor voor- en tegenstanders*, Kapellen/Kampen, Pelckmans/Klement, 2006, 160 p., 16,95 € ISBN 90 289 4214 9 (België) 90 8687 000 7

In het eerste hoofdstuk van zijn boek situeert De Dijn het fenomeen religie in de overgang van premoderniteit naar postmoderniteit. "Religies zijn tradities [...] manieren van doen en denken, nauw verbonden met een complex geheel van symbolische betekenissen en onderscheidingen" (p. 13-14). Die zijn onvermijdelijk geïncarneerd "in 'domme', materiële objecten" (p. 15). Op die manier is er enerzijds sprake van een soort massieve stabiliteit, maar anderzijds van een onderworpenheid aan de wet van de iterabiliteit, wat inhoudt dat elke herhaling ook altijd afwijkingen en dus evolutie en vernieuwing mogelijk maakt. Die religieuze tradities nemen het hele menselijke leven in zijn gemeenschapsdimensie in zich op en bieden "een soort 'waarheid omtrent het leven' en een soort 'oplossingen voor de diepste levensproblemen'" (p. 22), alleen toegankelijk voor wie er zich in vertrouwen aan overgeeft. De moderniteit heeft een poging gedaan om wél tot een objectieve waarheid door te dringen en de betekenis van de religieuze tradities